Милорад Белић
Ваљево

ПОЈЕДИНАЧНЕ И ГРУПНЕ ЛИКВИДАЦИЈЕ ОД СТРАНЕ ПАРТИЗАНА И ЧЕТНИКА У ВАЉЕВСКОМ КРАЈУ ТОКОМ 1941.)

Апстракт: Рад се бави појединачним и групним ликвидацијама лица, које су, током лета и јесени 1941, извршиле партизанске и четничке јединице у ваљевском крају. У тај број нису урачуната и лица која су страдала у директним међусобним сукобима на терену, као ни лица страдала у немачким одмаздама. Обе формације су, од лета 1941, деловале са својим одредима у ваљевском крају, некад заједнички, некада самостално. Непомирљиве идеолошке разлике водиле су до појединачних и групних ликвидација, како униформисаних тако и цивилних лица. Према досадашњим истраживањима, партизани су, и пре отвореног раскола, ликвидирали већи број лица, него што су то учиниле јединице ЈВуО, што је била последица њихове револуционарне стратегије. То се већ показало током јула и августа 1941, да би се, са још већом жестином, наставило почетком јесени.

Кључне речи: ликвидације, жртве, грађански рат, партизани, ЈВуО.

У историјској науци нема сагласности око тога ко је и када отпочео грађански рат у Србији, али се, последњи дани октобра 1941, узимају као почетак тог трагичног сукоба. До тада, оба антифашистичка покрета отпора, четнички (ЈВуО) и партизански, формирали су на десетине оружаних одреда. Међутим, међусобно неповерење, постојало је и у кратком периоду сарадње и заједничког деловања. Идеолошке разлике биле су дубоке и непремостиве и неминовно су водиле ка сукобу. У четничкој команди, по нетрпељивости према партизанима, предњачили су жандармеријски официри и подофицири. С друге стране, код партизана, највише непријатељства исказивали су чланови и функционери КПЈ. Нетрпељивост и сукоби избијали су приликом запоседања појединих места, начина мобилизације, ношења симбола и ам-

блема, поделе ратног плена... Јаз између два покрета отпора постајаће све већи, жртве све бројније, а поделе у српском народу све дубље, видљиве и дан-данас.

Сукоби су отпочели пре јесени 1941. и доносили су све већи број жртава на обе стране. То се најбоље, може видети по датумима и броју појединих ликвидација. Иако неки аутори наводе «да се са сигурношћу може устврдити да партизани, до почетка новембра 1941, нису вршили масован терор над присталицама Д. Михаиловића»[1]. Чињенице говоре другачије.

Партизани су у ваљевском крају, по имену и презимену, убили најмање 69 лица, док се за још 37 лица, у документима, наводи само да су «убијени» од стране «шумских», «бандита», «зликоваца» и сл. За 31 лице, у документима је наведена само година смрти (1941), од чега, за 11 лица је наведено да су их убили комунисти. Истовремено, према евиденцији ваљевског Субнора, четници су током 1941, убили 14 лица, али ниједно пре октобра, када су убијена два лица. По избијању отвореног сукоба, повећао се и број ликвидација**.** У новембру је убијено 11, а у децембру - два лица.[2] Ово, наравно, нису коначне бројке, али се из њих могу извући неки закључци. Уз рушење предратних институција власти и ликвидације носилаца те власти, комунисти су чинили прве кораке ка револуционарном преврату. Револуционарни карактер се огледао кроз свакодневне активности на терену, ликвидирање општинских управа и жандармеријских станица и успостављање Народноослободилачких одбора (НОО) као једини органа власти. У многим селима и среским местима, током јула и августа, гореле су општинске архиве, некада и општинске зграде, а нападнуте су, делом и разоружане и жандармеријске станице. У тим нападима, убијали су жандарме, палили општинску и судску архиву, односили новац из каса. Тако су у Пецкој, 19. јула 1941, приликом напада, погинули два жандарма, док су Лазара Богићевића, старешину Среске испоставе, одвели и стрељали код Лопатња.[3] Непознати су разлози због којих су, у истом селу, убили

[1] М. Радановић, Казна и злочин, Снаге колаборације у Србији: одговорност за ратне злочине (1941-1944) и војни губици (1944-1945), Београд, 2015, 77.

[2] Споменица палим борцима и жртвама фашистичког терора у општини Ваљево 1941-1945, Ваљево, 1995, 16 и даље.

[3] Зборник НОР-а, I, књ. 21. 36.

Иванку Крсмановић и Јеврема Јовића. Партизанске акције нису престале ни после првих већих репресалија од стране немачких власти. На ваљевском гробљу, 20. јула 1941, Немци су стрељали 18 талаца. Међу њима је било шест чланова оркестра из Хотела «Секулић», пољски Јевреји, као и још шест лица из околних села: пет их је било из Бабине Луке, а једно из Пакаља.[4]

Покушаји споразумевања у Струганику (19. септембра) и Брајићима (27. октобра) завршени су безуспешно, пошто обе стране нису одступале од своје стратегије.

Прву познату масовну ликвидацију извршили су партизани у селу Гуњацима. Неки аутори наводе да је ликвидирана шесточлана група која је «себе називала партизанима», а која се бавила пљачком и насиљем. Партизани су их ухватили, осудили на смрт и стрељали 10. августа 1941.[5] М. Радановић наводи да су, 31. јула 1941, партизани, у овом селу, стрељали седам мушкараца. Највероватније се ради о истом догађају.[6] У Хроници Пецке, наведена су имена Живорада, Душана, Зарије и Драгића Тодорића, који су ликвидирани 10. августа 1941, јер су «пљачкали као партизани».[7] Нејасно је да ли се на исти догађај односе и наводи историчара Н. Девића, који каже да су, по наређењу учитеља Стеве Милатовића, у засеоку Ђорђићи, партизани убили 15 лица. У њиховој егзекуцији, учествовали су и мештани Гуњака; Марко Секулић, Милутин Ђокић и Саво Ђокић.[8] Према сведочењу мештана, ради се о два догађаја, пошто су партизани, и на Алимпијевдан 1941, стрељали више лица.[9]

После убиства двојице српских жандарма у Белој Цркви 7. јула 1941, партизани су, током јула и августа, убили још

[4] Нетачан навод М. Јовановића, "Заборављено време", 44, да међу стрељанима није било лица из Ваљева, преузели су и други аутори. Види: К. Николић, Н. Девић, В. Кривошејев, Ваљево под окупацијом у Другом светском рату, Ваљево, 2021, 58.

[5] Н. Павловић, Азбуковачки крај у устанку 1941, Београд, 2019, 37.

[6] М. Радановић, н. дело, 70.

[7] МИАВ, Збирка хроника, Хроника Пецке.

[8] Н. Девић, За Партију и Тита, Партизански покрет у Србији 1941-1944, Београд, 2021, 645.

[9] Сведочења мештана, аутору, новембар, 2001. Догодило се на Алимпијевдан, сведочења људи... Изјаве Живорада Перића и Јована Бојичића, Јутјуб.

најмање 24 лица (због различитих података, нису урачунате и жртве из Гуњака). У Мионици су убили жандармеријског каплара Николу Митровића и жандармеријског наредника Витомира Ђекића. Земљорадника Живка Ристивојевића из Врагочанице, партизани су убили у Пецкој 16. августа 1941. Потом су, у Робајама, 19. августа, ликвидирали двојицу мештана због крађе: Милоја Марковића и Драгослава Веселића, док су Владана Перића - помиловали. Породицама је дозвољено да их сахране[10]. Занимљиво је, да су у Робајама стрељали и једног свог борца (Боривоја Ђорђевића) због тога што је убио «вршиоца дужности командира чете»! Крајем августа, у Клашнићу су стрељали четворицу Цигана, једног човека су убили на путу Дивци-Мионица, а у Ракарима су убили Милорада Радојичића, иако су намеравали да убију његовог оца Владана, председника општине Г. Топлица. На лешу су оставили папир са образложењем пресуде. Ликвидирали су и Младена Милића.[11]

Можемо само претпостављати због чега су ова лица убијена, пошто су једини записи о њима остали у Матичним књигама умрлих, ретким документима, или у послератној литератури. Најчешће се наводило да су ликвидирана лица били: «петоколонаши», «шпијуни», «агенти» и сл, али је било ликвидација и због нерашчишћених рачуна, освете, личне мржње...

Низ злочина, који су партизани починили у ваљевском крају, током лета и јесени 1941, везују се за имена Стевана Бороте и Јосипа Мајера. Забележено је да су у Попучкама убили двојицу људи августа 1941. (могуће: Боривоја Дорошенка и Ђурицу Панића?). Брутално су ликвидирали и председника дивачке општине Велисава Петровића, као и Станимира Ралетића из Јошеве, за којег је у Матичној књизи умрлих забележено да је «заклан од Тамнавског партизанског одреда у Кршној Глави и да је бачен у кречану на месту погибије».[12] Почетком јануара 1942, Борота је

[10] "Напред", 1686 (1981).

[11] Фељтон М. Радојчића, Трећи ваљевски НОП одред, III, „Напред“, 2041 (1988).

[12] М. Белић, Још неколико података о Стевану Бороти, Гласник МИАВ 47(2013), 165-167,

у Лесковицама ликвидирао пет лица. Према запису хроничара, убијени су «у вртачи близу куће Жике Савића”.[13]

Неке ликвидације имале су своју предисторију. Ваљевски партизански одред је 5. августа 1941, упутио Вукадину Табаковићу, председнику сеоске општине Бачевци, врло оштро писмо. У писму се каже: «Ми смо упутили једну групу наших другова да те доведу за таоца, пошто нам од народа стиже много жалби да вршиш издајнички рад и да потказујеш непријатељу ко су и где су народни борци, као и ко су њихове породице. Не нашавши тебе код куће, наши људи су узели твога унука, те да и ти осетиш ону тешку бригу која мори нас и наше породице и наш народ. Према твоме унуку неће се предузимати никакве мере, све дотле док наше породице не буду здраве и читаве. Твоје је да употребиш твој утицај и поверење које си нажалост стекао код непријатеља, да се обуставе сва прогањања наших породица».[14] Табаковић је понудио новац за откуп свога унука, што је, од партизанске команде, одбијено. И ту прича није завршена. Из изјаве заробљеног партизана Живорада Јевтића (1910) из Равња, дате у шабачком затвору 1. јуна 1942, види се да су партизани извршили злочине у Бачевцима, у лето 1941. Навео је, да су по наредби Андре Савчића, он, Александар Јовановић и Никола Голубовић, зв. «Гробар», убили Милинка Мишковића и још две жене 25. августа 1941. Провером расположивих података, установили смо да се радило о Стани (1869) и Војислави Табаковић (1879). У Матичној књизи умрлих, забележена је само смрт Војиславе, и то као - «жртва рата», док је у Споменици палим борцима и жртвама фашистичког терора у општини Ваљево 1941-1945», написано да је «убијена у одмазди немачке казнене експедиције». (У истој овој Споменици, за Мишковића пише да је «члан СКОЈ-а», иако је рођен је 1875, и да је умро у Илоку, од последица рањавања, 10. марта 1945!!). Врло је вероватно да су злочини, над овим недужним женама, у вези са раније започетим непријатељством. На монструозан начин, од исте партизанске групе, ликвидиран је у Бачевцима и један жандарме-

[13] Убијени су: Спасоје Г. Јанковић, (малолетан), Михаило Николић, Петар В.Николић, Војин Р. Николић, Никола П. Митровић. М. Госпавић, Село Богатић ваљевски, Ваљево, 2008, 82-83.

[14] МИАВ. Збирка преписа, к-5.

ријски наредник (највероватније, радило се о Борисаву Пантелићу, 1908, Осладић). На саслушању, Јевтић је још рекао да су жандарма убили из пушке, он, Драгослав Продановић, из Клинаца, Срећко Милићевић неки Муро и Никола Гробар, а да му је «гркљан презао камом» Продановић.[15] Убијен је и Будимир Ниновић, због тога «што није хтео ићи у партизане и (што) је одвраћао сељаке да остану код својих кућа и да не иду у партизане».[16] Убили су га у Робајама «испод куће Јордана Војиновића», а у ликвидацији је учествовао и Бошко Стојановић из Горића.Сви актери ове ратне епизоде су, на овај или онај начин, страдали у рату, а Табаковића су, међу првима, стрељали партизани септембра 1944.

Како се грађански рат распламсавао, увећавао се и број ликвидација. Током септембра 1941, партизани су убили 14 лица. У истом месецу ликвидирали су и «непријатељске агенте Зорића, Петровића и Ерцега»[17]. Треба напоменути да су ове ликвидације извршене у периоду заједничке партизанско-четничке опсаде Ваљева и да ће бити настављене и наредног месеца. Током октобра, партизани су стрељали 10 лица. Четници су у В. Лозници убили избеглицу Љубомира Кораина и Милинка Павићевића из Ваљева.[18] Потврда партизанске искључивости је и документ, који је мајор Александар Мишић, 21. октобра 1941, упутио команданту Посавског партизанског одреда Кочи Поповићу. У њему се наводи да је "на четничкој територији на десној страни Колубаре прешло 200 људи који траже борбу противу вас, јер веле да сте нам велики број сељака побили и да не признајете чланове наше организације».[19]

[15] Изјава се чува у Историјском архиву Београд, Ф-Управа града Београда, СП IV-177/7, к. 416/20.

[16]исто.

[17] Стрељани су: Љубомир Живковић из Кличевца, Добривоје Новаковић, Живорад Петровић и Милан Ристић, из Грабовице; Стојко Николић из Сандаља, Будимир Ниновић из Бачеваца, Петра Стојановић из Ковачица, Миленко Матић из Лелића, Јован Радосављевић из Ровни, Миладина и Стојадина Лазаревића, из Ваљева.

[18] У В. Каменици стрељани су: Богољуб Стефановић из Бобове, Момчило Станојевић из Рађевог Села, Митар Филиповић из Каменице, као и Миодраг Ђуковић и Мирко Јосиповић из Попучака, 70-годишња Смиља Ерић из Дупљаја, Милисав Тадић из Диваца... Стрељана је и готово цела породица Цвијовић из Градца: брат и сестра Павле и Надежда, као и њихов отац Павле, исто.

[19] Н. Девић, н. дело, 206-207.

Последњи октобарски дани и почетак новембра, означили су почетак грађанског рата у Србији. Већи сукоб десио се приликом напада на школу у Рајковићу, 12. новембра, у којем су обе стране имале више погинулих. Расположење међу партизанима најбоље је описао сведок И. Драјић у своме Дневнику: „Ми смо нестрпљиви и бојим се да ћемо и без наређења поћи на чишћење терена од четника јер огорчење с дана на дан расте и близу је врхунцу.“[20] У том контексту, треба посматрати и четничко-немачке преговоре у Дивцима, као и стрељање заробљених партизана, које су четници предали Немцима, а ови их стрељали 27. новембра на Крушику.

Партизани су у новембру убили најмање 13 лица, а четници 11 лица.[21] У децембру, партизани **су** стрељали: жандарма Миленка Гојгића, Бранислава Ђурашиновића из Врагочанице, Крсту Митровића из Бобове, Миодрага Радојичића из Попучака, Александра Чубровића, из Попучака. У Врагочаници су убили још ? Ковачевића (изостављено име) и потом га бацили у јаму за ђумур[22]. Четници су, током месеца, убили Данила Величковића и Боривоја Лазића.

Грађански рат ће се наставити и у наредним месецима и годинама, са још тежим последицама, с обзиром да су у њему учествовале и јединице СДС, добровољачки одреди (СДК), Пећанчеви четници, неформалне и одметнуте наоружане групе са својим «војводама»... Неке жртве, потомци су рехабилитовали (Борисав Пантелић, Осладић; Велисав Петровић, Кланица; Петар Стојановић, Ковачице).

[20] Н. Девић, н. дело, 241.

[21] Убијени су: Драгољуб Радосављевић из Лелића, Михаило Митровић, Светислав Мијаиловић, Драгутин Кушаковић, из Лесковица, Властимир и Милосав Веселиновић са Мравињаца, Петар Милићевић из Равња, Златомир Петровић из Оглађеновца, Светолик Симановић из Осладића, Сретен Јевтић из Осечине, Чедомир Голубовић из Ваљева, Радивоје Милановић, из Попучака, Радоје Савић из Маковишта. Од стране четника убијени су: Вељa Вељовић, Драгољуб Илић, Велимир Јоксимовић, Драгољуб Лукић, Ратко Петровић, Војислав Смиљанић, Милош Павловић, Слободан Бијелић-Мура, Бошко Стојановић, Милован Пивић и Чедомир Голубовић. М. Белић, Жртве Друго св. рата.., 30 и даље.

[22] М. Исаиловић-Исо, Ратне и друге приче, Гери-Београд, 2000,133.